

Atatürk Döneminde Nüfusu Artırma Çalışmaları ve Gürbüz Türk Çocuğu Projesi

Yaşar BAYTAL

Ankara

BAYTAL, Yaşar, Atatürk Döneminde Nüfusu Artırma Çalışmaları ve Gürbüz Türk Çocuğu Projesi. *CTAD* Yıl 5, Sayı 10 (Güz 2009), 117-137.

Türkiye’de Cumhuriyet’ten önce yıllarca süren savaşlar, üretken nüfusu yok etmiş, sosyo-ekonomik yapıyı bozarak halkın iâşe, sağlık, barınma gibi temel ihtiyaçlarının yeterince karşılanamamasına yol açmıştır. Savaş süresince artan açlık ve sefaletin yanında, aşırı nüfus kaybına neden olmasıyla yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ciddi bir nüfus azlığı tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu tehdidi ortadan kaldırmak için Cumhuriyet yönetimini, radikal önlemler almaya itmiştir. Bu önlemler arasında; nüfusun artırılması, bebek ölümlerinin önlenmesi, halkın sağlık ve temel hijyen konusunda bilgilendirilmesi için gerek kurumsal ve gerekse gönüllü çalışmalar başlatılmıştır. Bu önlemlerin hemen hepsindeki temel amaç; Türk nüfusunun artırılması ve sağlıklı nesil yetiştirilmesine yöneliktir.

Anahtar Kelimeler: Gürbüz Türk Çocuğu, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti, Himaye-i Etfal Cemiyeti, Fuad Umay.

BAYTAL, Yaşar, The Activities on Population Growth in Atatürk's Era and The Healthy Turkish Child (Gürbüz Türk Çocuğu) Project. *CTAD* Year 5, Issue 10 (Fall 2009), 117-137.

The wars taking long years before the Republic of Turkey consumed the productive population, disrupted the socio economic structure, and resulted in not meeting sufficiently the people’s basic needs such as food, health, and sheltering. Owing to the hunger and poverty, which increased during the war years and caused excessive population loss, the Republic of Turkey faced with the danger of a serious population scarcity. This situation pushed the Republican administration to take radical measures in order to eliminate this threat. As regards measures, both institutional and volunteer activities initiated to the population growth, to avoid the baby deaths, and to inform the people concerning the subjects of health and basic hygiene. The main objective in all these measures was to grow the Turkish population and raise the healthy generations.

Key Words: Healthy Turkish Child (Gürbüz Türk Çocuğu), Ministry of Health and Social Aid, Child Protection Agency (Himaye-i Etfal Cemiyeti), Fuad Umay.

Giriş

Nüfus olgusunun, ulusal politikalar içinde önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Cumhuriyet döneminde, genç Türkiye devletinin, üzerinde özel bir önem, ilgi ve titizlikle durduğu sosyal konulardan birisi de nüfus sorunu olmuştur. Cumhuriyet döneminde nüfusun uzun süredir bir artma göstermediği bir gerçektir. Tahminî olarak bilinen Türkiye nüfusunun 1927 yılında yapılan sayımda 13.5 milyon olduğu saptanmıştır. Bu rakam, 1844 ve 1884 nüfus sayımlarında ortaya çıkan rakamlara yakındır.¹ Nüfus, 1935 sayımında 16.200.694, 1940 sayımında ise 17.713.000 olarak saptanmıştır.² Bu rakamsal verilerin Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren istenen seviyede olmadığı bir gerçektir. Ancak nüfusun istenen düzeyde olmamasının da çeşitli sebepleri vardı. Bunlar arasında; sağlıksız koşulların getirdiği çocuk ölümlerinin fazlalığı, savaşların getirmiş olduğu insan kaybı ve erkeklerin çoğunun yıllarca silah altında ve ailelerinden uzak olarak nüfus artışına olumsuz etkisi belirtilmelidir.³

Cumhuriyetin ilânını izleyen yıllarda nüfusu arttırmanın üç yolu vardı: ölümlerin azaltılması, doğumların arttırılması ve dışarıdan nüfus sağlanması. 1927 yılından itibaren bu üç sorun Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin en fazla üzerinde durduğu konular arasında yerini aldı. Ölümlerin azaltılması konusunda Vekâlet, sıtma, verem, frengi, trahom, tifo, dizanteri ve benzeri bulaşıcı hastalıklarla mücadele ederek oldukça yol kat etmişti.⁴ Atatürk'ün yol gösterici konuşmalarının Vekâletin çalışmalarında şüphesiz büyük etkisi olmuştu. Bir örnek söylev parçası vermek yeterli olabilir; TBMM'nin üçüncü toplanma yılı açılış konuşmasında bu konuya ne kadar önem verildiğini açıkça dile getirmiş ve Vekâletin çalışmalarını övmüştür:

...Bu sene emrazı sâriye istilâmsa meydan verilmedi, baş gösterenler derhal tedabiri sıhhiye ittihazıyla olduğu yerde ifa olundu. Emrazı sâriyeye karşı en kati tedbir olan aşılar artık tamamiyle memleketimizde istihsal olunmaktadır. Üç milyon küsür kişilik çiçek aşısının Sivasta istihsal edilmiş olduğunu zikretmek bu bapta kâfi bir fikir verebilir. Memleketin malaryalı muhitlerinde miktarı kâfi kinin tevzi edildi. Frengi âfetinin ifası için de mümkün olan meblâğ sarfedildi ve emrazı içtimaiye ile mücadelemizin daha müsmir ve daha şâmil bir şekilde ifası esbabı da ihzar edilmiştir... Sıhhiye ve muaveneti içtimaye hususatinde takibettiğimiz gaye şudur: Milletimizin sıhhatinin muhafaza ve takviyesi, vefiyatın tenkisi, nüfusun tezyidi, emrazı içtimaiye ve sâriyenin gayri

¹ *Cumhuriyet Donemi Türkiye Ekonomisi (1923-1979)*, Akbank Yayınları, İstanbul, 1980, s.3.

² *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 yılı*, DİE Yayınları, Ankara, 1973, s.60.

³ *Cumhuriyet Donemi Türkiye Ekonomisi*, s. 3.

⁴ Bahaeddin Yediöldüz, "En Önemli Osmanlı Mirası: Türk Toplumunu", *Osmanlı*, Cilt VII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 567.

müessir bir hale ifrağı, bu suretle efradı milletin dinç ve sâye kabiliyettar bir halde sahül-beden olarak yetiştirilmesi...⁵

Atatürk'ün Vekâletin yaptığı çalışmaları bazen öven, bazen de yol gösterici direktifleriyle uyarıcı konuşmaları oldukça ses getirmiş ve Vekâlet, nüfusun artırılması yönünde daha fazla gayret göstermeye başlamıştır. Diğer yandan azalan nüfusu artırmak için bir takım yasal önlemler ve sosyal politikalar, CHP hükûmeti tarafından acil olarak uygulanmaya konulmuştur.⁶ Yasal önlemlerden bazıları henüz Cumhuriyet ilân edilmeden önce Birinci Meclis çatısında gündeme gelerek hayli ses getirmiştir. Birinci Meclis'te tartışılan ve görüşülen konular arasında; evlenmelerin zorunlu olması ve çok eşliliğin serbest bırakılması da vardı. Hatta Birinci TBMM'de bazı milletvekilleri, 19 Şubat 1921 yılında komisyon çalışmalarında bu iki konunun yasalaşmasını istemişler ve bir de öneri hazırlamışlardı.⁷ Erzurum Milletvekili Salih Efendi'nin öncülüğünde ortaya konulan önerilerden çok evlilik kabul görmemiş olsa da evliliğin özendirilmesine yönelik çalışmalar, Cumhuriyetin ilânından sonra da hep gündemde kalmıştır. Evliliği özendirme yanında *Bekârlük Vergisinin* konulması için Meclis'te tasarı hazırlanması siyasi gündemî hayli meşgul etmiştir. Özellikle 1929 yılı Bütçe Kanunu görüşmelerinde yerini alan tasarıya göre; evlenmemiş bayan ve erkeklerden belli oranda vergi alınarak evlilik üzerinde zorlayıcı devlet müdahalesi de gelmişti. Daha sonra ise, sadece bekâr erkekleri bu yönde zorlayıcı vergi olarak gündeme gelmiştir.⁸

Nüfusun artırılması, Birinci Meclis'te olduğu gibi CHF hükûmetinin de programındaydı. Dönemin tek partisi olan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın programında yer alan görüşler kayda değer: 1931 yılında kabul edilen fırka programında sosyal hayatta ailenin temel olduğu vurgulanmış, nüfusu arttırmak amacıyla evliliklerin özendirileceği, çocuk ve yetişkinlerin ölümüne neden olan hastalıklarla savaşılacağı, böylece nüfusun niteliğinin artırılacağı, sonuç itibariyle de sağlam, gürbüz, çalışmaya elverişli, eğitilmiş bir nesil yetiştirileceği belirtiliyordu.⁹

⁵ *Atatürk'ün Söylen ve Demeçleri (1919-1938)*, (1 Mart 1922) 'TBMM'de ve CHP Kurultaylarında', Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Maarif Matbaası, İstanbul, 1945, s. 216-217.

⁶ Örneğin Beyazid ilinde Birinci Dünya Savaşından önce 200.000 olan nüfus, 1921 yılına gelindiğinde neredeyse sekiz kat azalmıştır. Erzurum ve diğer doğu vilayetlerinde ise, durum bu orana yakındır. Mecliste bununla ilgili veriler ve konuşmalar için bkz. *TBMMZC Cilt I*, İçtima: 50, Tarih: 14.7.1337/1921, s. 241.

⁷ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Taribi (Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923)*, Cilt I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 686-689.

⁸ BCA 030.10/3.17.18/4108, 23 Ocak 1929; ayrıca bkz. "Bekârlar", *Milliyet*, 23 Mart 1929, s. 1

⁹ *CHP Programı, Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır, Mayıs 1935*, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s. 20; "CHP Programı", *Ulus*, 8 Mayıs 1935, s. 3.

Nüfusun artırılmasına yönelik faaliyetler, sadece yasa ve parti programlarında yer almıyordu. Nüfusun arttırılması için bilimsel çalışmalar yapan komisyonlar da kuruluyordu. Bunlardan biri, 1932 yılında nüfus alanındaki sorunların çözümü için kurulan komisyondur. Söz konusu komisyon, 1934 yılında bir rapor yayınlamış; Türkiye’de nüfusu artırılması yolunda alınması gereken önlemler ve yapılması gereken işleri sıralıyordu. CHP’nin izlediği nüfus politikasını açıklayan temel belgenin bu partinin meclis grubunca kurulan Nüfus Komisyonu’nun hazırladığı bu Rapor olduğu söylenebilir.¹⁰ Bu Rapor, kısa sürede etkisini göstermiş, siyasî ve entellektüel çevreler tarafından gündeme getirilmişti.

CHP hükûmetinin icraatlarının destekçilerinden *Kadro* dergisi, hükûmeti nüfusun artırılmasına yönelik faaliyetlerde de yalnız bırakmadı. Kadroculardan Şevket Süreyya Aydemir, bir yazısında hükûmetin icraatlarının haklılığını aşağıdaki gerekçelerle birlikte açıklıyordu:

Kalabalık, şen ve zengin Anadolu yaratmanın enerjisini, bu kinimizin gittikçe tazeleşen ve taravetleşen şiddetinden alıyoruz. Dünün idaresinden teslim aldığımız bugünkü Anadolu, bütün tarihinin, tarih devirlerinin en tenha ve en bakımsız bir Anadolu’dur. Bütün medeni kabiliyetleri ihmal edilmiş, ihtiyaçları azaltılmış, adeta medeniyet harici kılınmış 14 milyonluk bu memleket halkını en kısa zamanda hiç değilse iki misline çıkarmazsak, yarının çok nüfuslu ve ileri teknikli milletleri karşısında bekamızı tehlikeye atmış oluruz... Hülâsa Anadolu, bugün bize metruk gibi görünen yolunmuş tabiatı altında, yani bir cennet hayatının bütün şartlarını saklayan bakir bir ülkedir. Bu ülke, Türk milletinin kalabalıklaşmasını ve çoğalmasını bekliyor. Hedefimiz ileri teknikli, tok, şen ve kalabalık bir Türk milletidir...¹¹

Nüfusun arttırılması ihtiyacı sadece iç sosyal politikaların gündeme getirdiği bir zorunluluk değil aynı zamanda dış politika açısından da önemli bir meseleydi. Yunanistan, İngiltere, Fransa ve İtalya’nın zayıf bir Türkiye görünümü yaratmak için izledikleri saldırgan ve düşmanca tavırlar, bu devletlerin liderlerinin, Türkiye’deki nüfuslarının on milyonun altında olduğunu, Türklerin azınlık durumunda olduklarına dair saldırgan demeç vermeleri, Türkiye’nin savunması yönünden nüfusu önemli mesele hâline getiriyordu. Vekâlet, “...sıhhatinin muhafaza ve takviyesi, ölümlerin azaltılması, nüfusun arttırılması,

¹⁰ Cumhuriyet Halk Fırkası Grubu yönetim kurulu 1932’de nüfus sorununu incelemek ve bu konuda alınması tedbirleri araştırmak üzere bir komisyon kurmuştur. Grup üyeleri arasında kurulan bu komisyona verilen görev şuydu: “Cumhuriyet Halk Fırka idare heyetinin verdiği karara tevfikane memleket dâhilinde izdivacın çoğalmasına mâni olan iktisadi, içtimai, sıhhi ve diğer sebepleri arıyarak nüfusun çoğaltılması için kanuni, idari ne gibi tedbirler almak lazım geldiğini ve bekârlar vergisinin mutasavver fayda ve zararlarını bir raporla bildirmek ...” şeklinde sunulmuştu. Bkz. *TBMM Cumhuriyet Halk Fırkası Grubu, Nüfus Komisyonu*, Rapor, Ankara, 1934, s. 8; Adnan Güriz, “Türkiye’de Siyasi Partilerin Nüfus Politikası Konusunda Görüşleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XXVIII, Sayı 1 (1971), s. 19.

¹¹ Şevket Süreyya Aydemir, “Çok Nüfuslu Anadolu”, *Kadro*, II, 5 Mayıs 1932, s. 35.

sosyal ve geçici bastalıkların etkisiz bir hale getirilmesi, bu suretle milletin dinç ve çalışmaya kabiliyetli bir halde sağlıklı olarak yetiştirilmesi..."¹² için çalışmalarına başlamıştı.

Türkiye'nin Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfusa duyduğu iç ve dış kaynaklı ihtiyaçlarının karşılanması yolunda gerek resmî devlet kurumları gerekse gönüllü kuruluşlar önemli görevler alarak, geleceğin bedenlen ve ruhen sağlıklı kuşağını yani 'Gürbüz Türk Nesli'ni yetiştirmek için çalıştılar. 'Gürbüz Türk Çocuğu' yetiştirme meselesi dönemin önemli bir meselesi olarak benimsenerek **çocuk davası** kapsamında ele alınmıştır. Çocuk davasında önemli görevler üstlenen kurumlar arasında özellikle Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti ve Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti başarılı hizmetler sunmuşlardır.

Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin ilk vekillerinden biri olan Fuad Umay, çocuk davasına ayrı bir önem vermiştir. 19 Mayıs 1921'de kurulan İcra Vekilleri Heyeti'nde Sıhhiye Vekili olarak görev yapmış Umay¹³, başta çocuk sağlığı, çocuk ve gençliğin korunması ile ilgili kanunların çıkarılmasına ön ayak olmuştur. Onun öncülüğünde kurulun Himaye-i Etfal Cemiyeti, Türkiye'de ilk defa çocuk hakları ve çocukların korunmasını gündeme getirmişti. İyi ve sağlıklı nesiller yetiştirmek meselesi, onda bir ülkü hâline gelmişti. Kendi tabiri ile bu ülkünün adı 'Çocuk Davası' koymuştu.¹⁴

Kazım Karabekir'in de en büyük ideallerinden biri, bakımsız ve kimsesiz çocukların devlet korunmasına alınmasıydı. Karabekir, *Çocuk Davamız* adlı kitabında konuyla ilgili düşüncelerini açıkça ortaya koymuştur. Karabekir bu kitabında çocuk davasını; "*yoksul ve bakımsız çocukları devlet himayesine alarak memleketin diğer çocukları gibi başarılı ve hayat mücadelesine kudretli kılacak maddi ve fikri bir talim ve terbiye ile donatmak*" olarak açıklamaktaydı.¹⁵ Karabekir'in çocuk eğitiminde eskiden beri benimsediği ve uyguladığı yöntemin özelliği kurumsal ve söze dayalı işlere değil bir meslek, sanat, yetenek sahibi olmaya yönlendirici olmasıdır.¹⁶

Çocuk Davası konusu, birçok defa Meclis'te Karabekir'in konuşmalarıyla gündeme gelmiş ve CHP'nin 8–15 Haziran 1945 tarihleri arasında

¹² *Atatürk'ün Söylen ve Demeçleri*, (Üçüncü Toplanma Yılıni Açarken –1 Mart 1922) Cilt I-III, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s. 238; Yediyıldız, agm., s. 567.

¹³ Fuad Umay'ın vekil seçilmesi ile ilgili bkz. TBMMZC, Devre: I, İçtima: III, Cilt XXI, Tarih 12.07.1338, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s. 360–362.

¹⁴ Veysi Akın, *Bir Devrin Cemiyet Adamı Doktor Fuad Umay (1885–1963)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 101.

¹⁵ Kazım Karabekir, *Çocuk Davamız*, Cilt I, Emre Yayınları, İstanbul, 1995, s. 9.

¹⁶ Ali Çiftçi, *Kazım Karabekir'in Siyasal Hayatı*, Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara, 2005, s. 379.

gerçekleştirilen 6. Büyük Kurultayında bakımsız çocukların devlet korunmasına alınmasıyla resmi bir nitelik kazanmıştır.¹⁷

Sihhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'nin *Gürbüz Türk Çocuğu Davası* ve Faaliyetleri

Nüfusu artırmaya yönelik çalışmalar, Ankara hükûmeti ve Cumhuriyetin ilânından sonra CHP hükûmetinin üzerinde durduğu en önemli konularından biri olmakla birlikte öncelik, kurumsal yardım hizmetlerinden geçmekteydi. Kurumsal yardım hizmetlerin başında ise, Sihhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'nin faaliyetleri gelmektedir. Modern anlamda sağlık hizmetlerinin verilmesinde önemli payı olan Vekâlet, Birinci Dünya Savaşı sonlarında kurulmuşsa da bugünkü anlamda sağlık hizmetleri ile meşgul olan bir idarenin oluşturulması, Ankara Hükûmetin kuruluşundan sonra gerçekleşmiştir. Böylece ilk TBMM çâtısı altında, bir taraftan Kurtuluş Savaşı yürütülmüş, diğer taraftan ise sağlık işlerinin modern usullerle tek elden yürütülmesi için İcra Vekilleri Heyeti'ne önemli yetkiler verilmişti.¹⁸ 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılışından hemen sonra ise, sağlık hizmetleri, ilk kurulan hükûmette bağımsız bir bakanlık tarafından yönetilmiştir.¹⁹

Sihhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'nin kurulmasıyla nüfusu tehdit eden salgın hastalıklarla mücadele yanında etkili sağlık hizmetleri verilerek çocuk ölümlerinin önüne geçmenin de çaresi aranmıştır.²⁰ Bu yüzden TBMM, Sihhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâletini de etkili bir mesai programı için görevlendirdi.²¹ Bu yönüyle Vekâlet, mesai programının çoğunu, salgın hastalıklarla mücadele yanında çocuk ölümlerinin önüne geçmek ve sağlıklı nesil yetiştirmek için gerekli kurumsal desteği sağlamak oluşturuyordu.²²

¹⁷ Tuncay Dursun, *Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002, s. 130.

¹⁸ Kâzım Öztürk, *Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetleri ve Programları*, Ak Yayınları, İstanbul, 1968, s. 14-15.

¹⁹ Savaşın getirdiği olumsuz koşullar, Vekâletin çalışmalarını da sınırlamıştır. Bu nedenle Vekâlet, yeni bir şey yapmaktan çok, olanı sürdürme ve iyileştirme anlayışını benimsemiştir. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Turhan Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 218.

²⁰ Cumhuriyetin ilk yıllarında hastalık ve sağlıksız koşullardan dolayı ölüm oranının % 70 olduğu, dönemin Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin ikinci senelik kongresinde Cemiyetin kurucularından ve uzun süre başkanlığını yapmış olan Dr. Fuad Bey (Umay) tarafından dile getirilmiştir. Bkz. Dr. Fuad, "Milli Facia", *Gürbüz Türk Çocuğu*, V, 1927, s. 3.

²¹ Orhan Özkan, "Atatürk Döneminde Sağlık Politikası", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1982, s. 201.

²² Bebek ve çocuk ölümlerinin artmasından dolayı salgın hastalıklarla mücadele yanında Ankara'da çocuk ölümünün önemini değerlendirmek üzere Sihhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti tarafından ilk ulusal tıp kongresi yapıldı. Kongre'ye katılan hekimlerin görüşleri ve uygulanacak tedbirler konusunda bilgiler alındı. Bu ulusal tıp kongresinden sonra Vekâlet,

Türk toplumunun çocuk ölümleri karşısında çaresiz kalması ve nüfus azalmasının getirdiği olumsuz toplumsal psikolojiyi bertaraf etmek için Atatürk döneminin ilk Sıhhiye vekillerinden Dr. Refik Saydam, kamuoyunu rahatlatıcı açıklamalar yapıyordu. Bir açıklamasında “...mesuliyetini der’uhde etmiş olduğu vekâletin en büyük hedefi ve gayesi nüfusumuzu kemiyet ve keyfiyet itibariyle yükseltmektir. Bütün faaliyetimiz buraya matuftur...”²³ diyordu. Bu konuşmasının devamında çocuk ölümlerinin bütün dünyada gerçekleşen bir sorun olduğunu, Türkiye’deki çocuk ölümlerinin çok görünmesine rağmen dünyadaki çocuk ölümlerinden fazla olmadığı vurgusunu yapıyordu. Dr. Saydam, çocuk ölümlerinin azaltılmasının bir devlet politikası hâline getirileceğini dile getiriyor ve bunun yönteminin de gelişmiş ülkelerin bu konudaki son kırk yıllık icraatlarına bakılarak çözülebileceğine inanıyordu. Bakanın çözüm ile ilgili açıklamasında ise: “...milletler bu neticeye vasıl olmak için birçok derecelerden geçmişler ve nihayet son 40 sene zarfında maarif ve iktisadiyatın vasıl olduğu derece ile mütenaseben ve halkın umumi refahı sayesinde çocuk vefayatu asgari seviyeye indirebilmiştir...”²⁴ diyerek, çocuk ölümlerinin azaltılması ve yok edilmesinin ekonomik refah ve eğitimdeki gelişmeyle paralel olduğu vurgusunu yapıyordu.

Gerçekten de 1923 yılından sonra, çocuk ölümlerinin azaltılması ve “gürbüz Türk çocuğu” yetiştirmek için yapılacak her türlü yardım devlet politikasının bir parçası hâline gelmişti. Süt çocukları muayene ve tedavi evlerinin kurulması, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâlet-i’nin 1926 yılından sonra üzerinde en fazla durduğu konulardan biri olmuştu.²⁵ Çocuk ölümlerinin çoğunun doğum sonrasında ve çocukların ilk bir yaşında daha çok görülmesinden dolayı²⁶

memleketin ayrı ayrı yerlerinde çocuk bakım ve doğum evleri açtığı gibi Umumi Hıfzıssıhha Kanuna göre çocuk bakım yerleri, süt damlaları, doğum evleri kurulması konusunda vilâyet hususî idareleri ve belediyelere önemli sorumluluklar yüklendi. Bkz. Besim Ömer Akalın, *Türk Çocuğu Yaşamaladı –Küçük Çocuklara Bakım ve Sosyal Yardım Çocuk İşi Memleket İşidir, Doğanları Yaşatmalıyız*, Ahmed İhsan Basımevi Limited, İstanbul, 1936, s. 127; ayrıca *Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, Vekâletin 10 Yıllık Mesaisi, Sıhhiye Mecmuası –Ferkalade Nüshası-*, 29 Birinci Teşrin 1933, s. 75–78.

²³ “Sıhhiye Vekilimizin çocuk vefayatına dair esassız neşriyatı hakkında beyanatu”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Mart 1927, s. 4.

²⁴ Aynı yer.

²⁵ Vekâlet, bu konuya Umumî Hıfzıssıhha Kanunu çocuk hıfzıssıhhası babında ayrıca yer vermiştir. Bu bapta yer alan hükme göre, yirmi binden fazla nüfusu olan şehir belediyelerine birer *Süt Çocuğu Muayene ve Müşavere Evi* ismi altında çocuk hıfzıssıhhasına ait dispanserler açmağa mecbur tutulmuştur. Bkz. *Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti*, s. 79.

²⁶ Çocuk ölümleriyle ilgili Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti tarafından ilk önemli tetkik 1927 yılında yapılmıştır. Bu yılda Bursa, Aydın, Konya ve Adana Sıtma mücadele mntıklarının ihtiva eden Bursa, Balıkesir, Aydın, Konya, Adana, Mersin vilâyetlerinin büyük bir kısmı ile İzmir ve Denizli vilâyetlerinin bazı yerlerinde 1 Mayıs 1926 tarihinden 1927 yılının sonuna kadar doktor ve sağlık memurları tarafından istatistikî bilgileri çıkarılmıştır. Buna göre, 0-1 yaş arasındaki çocuk ölümlerinin miktarı köy köy ve isim itibarile toplanmış ve bu suretle 1309 köyde 487.146 nüfus arasında yapılan inceleme sonucunda ortalama doğumun binde 39, umumî ölüm oranının binde 19 olduğu, bir yaşına kadar ölen çocukların ise binde 156 olduğu görülmüştür. Üç sene sonra aynı mntıklarda ikinci bir anket sonucu doğumların aynı oranda

Vekâlet, ülkede doğum ve numune hastaneleri açmanın²⁷ yanında sağlık merkezleri kurarak sağlıklı doğum ve doğum sonrası bebeklerin sağlıklarının kontrol edilmesine önem vermiştir.²⁸ Edirnekapı Sıhhat Merkezi, Vekâletin bu konudaki ciddiyetini anlamak açısından iyi bir örnektir. Bu merkezde haftada iki gün gebelere, emzikli çocuklara bakılmakta, yoksul olanlara yardım edilmekteydi. Ağrısı olan fakir gebeler ya doğum evi hastanelerine sevk edilmekte ya da evine ebe gönderilerek sağlıklı doğum yapmaları sağlanmaktaydı.²⁹

Vekâletin numune hastaneleri ve sağlık kuruluşları kurmanın yanında mevcutların hizmet kalitesini de arttırmaya çalıştığı görülür. Örneğin Zonguldak'taki yardıma muhtaç işçilerin çocukları için hastanenin yatak kapasitesi artırılmış, yine İstanbul'da çocuk hastanesinin tıbbî araç ve gereç ihtiyacı karşılanarak yatak sayısı artırılmıştır.³⁰ Sağlık yardımının ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması için doktor ve hemşirelere önemli sorumluluklar yüklenmişti. Sorumluluk gereği olarak bakımevi sağlık çalışanlarının hizmet alanları sadece buldukları yerle sınırlı tutulmamıştı. Aynı zamanda buldukları yakın çevrede de hizmet verilmesi, kendilerine müracaat edilsin veya edilmesin hemşire ve doktorların kendi mntıklarını gezerek sağlıklı yoksul çocukların tespiti, muayene ve tedavilerinin gerçekleştirilmesi istenmişti.³¹ Çocuk sağlığına ayrı önem veren Vekâlet, hekimleri alanlarında uzmanlaştırmak veya Avrupa'da tıp alanındaki gelişmeleri takip etmek amacıyla yurt dışına da göndermişti.³²

Gürbüz nesil yetiştirmenin sadece tıbbî yardımlarla gerçekleşemeyeceğinin bilincinde olan Vekâlet, hizmet alanını genişletilerek, CHP programındaki “gürbüz Türk çocuğu yetiştirerek milletin geleceğine katkıda bulunmak”³³ hedefini gerçekleştirmek için özellikle fakir ve muhtaç ailelerin yeni doğan

kalmasına rağmen ölümlerin 1929 Ekim ve 1930 Eylül ayları arasında binde 17.9 azaldığı ve çocuk ölümlerinin binde 141.7'ye indiği görülmüştür. Bkz. *Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti: Vekâletin 10 Yıllık Mesaisi*, s. 76.

²⁷ Doğum ve bakımevlerini, 1926 yılında Türkiye'nin batısından doğusuna kadar hızla yaygınlaştıran Vekâlet, çocuk ölümlerinin çoğunun sağlıklı koşullarda dünyaya getirildiğini ve doğumdan sonra iyi bakılmadığı için ölümlerin arttığına inanmış, bu kurumlara ayrı bir önem vermiştir. Bu kurumlarda 1926'dan 1934 yılına kadar yatırılarak veya ayakta tedavi edilen kadın sayısı 81.000'den, tedavi edilen çocuk sayısı ise 150.000'den fazla idi. Bu tedavi ve bakımlar, fakirlere bedava olarak verilmekteydi. Bkz. Akahın, *age.*, s. 116–117.

²⁸ “Sıhhiye Vekilinin Mühim Beyanati”, *Milliyet*, 13 Mart 1929, s. 1–2.

²⁹ Akahın, *age.*, s. 117.

³⁰ *Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti*, s. 90.

³¹ Pınar Öztamur, “Büyük Buhran ve Cumhuriyet Gazetesinde Yoksulluk Üzerine Söylemler 1929–1931”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 94 (2002), s. 185.

³² BCA 030.18.1.2/ 85.98.16, 28.11.1938.

³³ *CHP Programı*, (Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır, Mayıs 1935), Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s. 20.

bakıma muhtaç bebekleri için süt tozu, Kars sütü, balık yağı vermeye başlamıştı.³⁴ Ayrıca çalışan anneler için, fabrikalarda bir ‘anneler mutfağı’ oluşturularak, burada yorgun annelerin dinlenmeleri, öğle vakitleri sıcak ve besleyici yemekler verilerek annelerin sağlıklarının korunması amaçlanmıştı.³⁵ Bu kuruluşlar sayesinde, anne sütü ile beslenen sağlıklı çocukların sayısını arttırmak ve çocuk ölümlerini en aza indirilmesi amaçlanmıştı. CHP hükümeti, çocukların sağlıklı büyüme ve gelişmesinde önemli yeri olan çocuk bakımevlerinin önemini de farkındaydı. Bu yüzden bakımevlerinin sayısını ve hizmet alanını genişletmeye çalıştı. Birçok yerde Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti bünyesinde süt çocukları muayene ve tedavi evleri, süt damlaları, ana kucakları ve yoksul anne ve çocuklara yardım için anneler birliği kurarak sağlıklı nesil ve nüfusu çoğaltmanın yolları arandı.³⁶

Diğer yandan kırsal kesimlerde halkın fakir olması ve eğitim seviyesinin düşük olmasından dolayı buradaki annelere doğum öncesi ve doğum sonrası tedavi yardımı, annelerin bebeklerini sağlıklı ve bilinçli büyütmelelerini sağlayıcı gerekli eğitim verilmiştir. Bu amaçla köylü kadınları sağlık konularında bilinçlendirmek ve doğum öncesi ve doğum sonrası anne ve çocuğun takibini sağlamak maksadıyla bir İctimai Hıfzısıhha Numune Dispanseri kurulmuştu. Bu dispanserler, önce Ankara’daki köylerde açılmış daha sonra ülke genelinde yaygınlaştırılmıştır. Ayrıca Umumî Hıfzısıhha Kanunu'nun köy hıfzısıhhasına ait bölümünde bu konuya yer verilerek dispanserlerin olmadığı yerlerde köy okullarından da eğitim amaçlı faydalanılabileceği ifade edilmiştir.³⁷

Bütün bu yardımlara ek olarak, nüfusu çoğaltmak ve çok çocuklu annelere önem vermek üzere altı veya altıdan fazla olan çok çocuklu ailelere devletçe mükâfat verilmesi için Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'ne ek bütçe tahsis edilmişti. Bu ailelere, eğer isterlerse maddî yardım yerine madalya alarak toplum içerisindeki saygınlıklarını arttırma imkânı da sağlanmıştı. Uygulamanın aksamadan yürümesi için Umumî Hıfzısıhha Kanunu'nun 156. maddesinde yer verilerek yardımlar yasal güvenceye kavuşturulmuş oldu.³⁸

Devletin gürbüz Türk çocuğu yetiştirilmesi yönündeki yardımları sadece tıbbî ve eğitim amaçlı yardımlarla sınırlı kalmamıştır. Dâhiliye Vekâletinin de

³⁴ Akalın, *age.*, s. 117.

³⁵ *age.*, s. 7.

³⁶ Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal'in El Yazmaları*, TTK Basımevi, Ankara, 1998, s. 330; Akalın, s. 116; “CHP Programı”, *Ulus*, 8 Mayıs 1935, s. 3.

³⁷ Akalın, s. 121.

³⁸ Umumi Hıfzısıhha Kanununun 156. Maddesi şöyledir: “Bu kanunun neşrinden sonra berhayat çocuğu altı veya altıdan fazlaya baliğ olan kadınlara Devletçe mükâfatı nakdiye verilmesi için her sene Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti bütçesinde bir faslı mahsus açılır. Arzu edenlere nakdi mükâfat yerine ihdas edilecek bir madalya verilir. Bu kanunun neşri tarihinde berhayat altı veya daha ziyade çocuğu olan kadınlara dahi bir madalya verilir.” *Düstur*, Üçüncü Tertip, C. XI, 14 Kasım 1929–15 Ekim 1930, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1930, s. 349; Akalın, s. 70.

müdahil olduğu gürbüz Türk çocuğu çalışmalarında vilâyetlerde spor kulüplerinin sayısının arttırılması ve belediye bütçelerinden bu kulüplere para aktarılması konusunda yerel yönetimlere görevler yüklenmiştir.³⁹ Bu şekilde Vekâletin, sağlıklı nesil yetiştirilmesinde illerde spor kulüplerinden halkevlerinin spor şubesine kadar geniş bir alanda destek beklediği görülür.⁴⁰

Sihhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletinin Cumhuriyet Türkiye'sinde nüfusu artırma ve sağlıklı nesil yetiştirme çerçevesinde ele alınan gürbüz Türk çocuğu projesi hayli ses getirmiş birçok yerde hayata geçirilmiştir. Gürbüz Türk çocuğu projesini, hastalıklarla mücadele kadar önemseyen Vekâletin izlediği yol, çoğu zaman Atatürk'ün yol gösterici direktifleriyle iyice şekillenmiştir. Atatürk, 1 Kasım 1937'de TBMM'ni açarken yaptığı konuşmada şöyle seslenecektir: “*Kendine inkişâbın ve inkişâpçılığın çeşitli ve hayati vazifeler verdiği Türk vatandaşının sağlığı ve sağlamlığı, her zaman üzerinde dikkatle durulacak milli meselemizdir... Sağlık ve Sosyal Yardım Vekâletinin bu mesele üzerindeki sistemli çalışmaları, yüksek Kamutayı memnun edecek mahiyette inkişâf etmektedir... Vekâletin, “Sağlam gürbüz nesil, Türkiye'nin mayasıdır” prensibini, pek iyi kavrayarak çalışmakta olduğunu takdire değer bulurum...*”⁴¹ Vekâletin hedeflerine ulaşma konusundaki çalışmalarının sonuçları hakkında bilgi vermektedir.

Himaye-i Etfal Cemiyeti ve Gürbüz Türk Çocuğu

30 Haziran 1921 tarihinde Ankara'da kurulan Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin ilk çalışması, Batı Cephesinden gönderilen 1500 çocuğun, Ankara'da evlere yerleştirilerek misafir edilmesi ve sonrasında açılan bir çocuk misafirhanesinde korunmaya alınmasıyla başlamıştır.⁴² Böylece Himaye-i Etfal'in kuruluşundan beri benimsemiş olduğu çocukların 'korunması ve muhafazası' anlayışı, kurumsal özelliği ve çocuk bakımında benimsediği modern yöntem ve usullerle ön plana çıkmış,⁴³ çocuk bakımı ve yetiştirilmesi konusunda bu anlamda rehber olmuştur. Himaye-i Etfal, çocukların sadece barınma ve iâşesini sağlamamış, aynı zamanda, sağlık, eğitim ve kültürel yönden gelecek nesillerin yetişmesinde katkısı olan en önemli kurumlardan biri hâline gelmiştir.⁴⁴

Nizamnâmesinden anlaşıldığına göre; başta şehit çocuklarının daha sonra harp malûllerinin ve kimsesiz çocukların barınması ve iâşesinin sağlanması için

³⁹ BCA 490.01/2.7.7, 15.08.1931.

⁴⁰ BCA 030.10/144.35.12, 23.3.1927.

⁴¹ *Atatürkçülük (Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri)*, Birinci Kitap, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1988, s. 494.

⁴² Fuat Umay, *Çocuk Esirgeme Kurumu 25 Yılda Neler Yaptı: Çocuk Davamız*, Meşher Basımevi, İzmir, 1946, s. 6.

⁴³ Cemiyetin hedef ve faaliyetleri için bkz. Makbule Sankaya, *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti (1921–1935)*, Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, Erzurum, 2005.

⁴⁴ “Himaye-i Etfal”, *Halk*, Yıl 1, Sayı 11 (22 Nisan 1929), s. 3.

kurulan Cemiyet,⁴⁵ özellikle 1920 yılı sonlarından itibaren nüfus siyasetine uygun olarak çocuk doğumlarını arttırmak ve ölüm oranlarını düşürmek yolunda bir faaliyet içine girmiştir.⁴⁶ Bu anlamda Cemiyet, gerek anne sağlığını gerekse çocuk sağlığını koruyucu çalışmalarıyla ön plana çıkmıştır.⁴⁷ Özellikle, bünyesindeki ana kucacı, yetim evleri ve şefkat yuvaları vasıtasıyla kimsesiz veya yardıma muhtaç çocukların başta sağlık olmak üzere, her türlü ihtiyacın Cemiyet tarafından karşılandığı bilinmektedir.⁴⁸ Daha sonraları 'çocuk yuvası' olarak isimlendirilen bu kuruluşlar, modern çocuk bakım yöntemlerinin de ilk örneklerini vermişlerdir. Cemiyet, kuruluşunun ilk yıllarından itibaren anne ve çocuğu korumaya yönelik birçok kurum kurarak ihtiyacı karşılamaya çalışmıştır.⁴⁹

Cemiyetin önde gelen çalışmalarından birisi de şube sayılarını arttırarak hizmet ağını genişletmek olmuştur. Cumhuriyet'in ilk on yılında 480'i bulan şube sayısı ile döneminin en önemli sosyal yardım kurumlarından biri olmuştur.⁵⁰ Cemiyet'in gerek yurt içi gerekse yurt dışı şubeleri gönüllü bağışlar toplayarak onları Cemiyet merkezine göndermişlerdir.⁵¹ Özellikle ABD'deki şubelerden önemli miktarda bağışlar gelmiştir. Ayrıca açılan yurtdışı şubeleri vasıtasıyla orada yetim kalan Türk çocuklarına sahip çıkılmış, çoğu zaman bu

⁴⁵ Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin kuruluş amacı nizamnamesinin birinci maddesinde şöyle açıklanıyordu: "Cemiyet evvela şehit çocukları ile, saniyen harp malullerinin ve harp felaketzedelerinin çocukları ile iştilal eder." Bkz. *Ankara Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamname-i Esasisi*, Tarih ve Yer Yok, s. 3; *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Temmuz 1921.

⁴⁶ Hasan Akbayrak, "Himaye-i Etfal Cemiyeti", *Tarih ve Toplum*, Sayı 52 (Nisan 1988), s. 32.

⁴⁷ Bu çalışmalarda aktif olarak Himaye-i Etfal Anneler Birliği görev almıştır. Anneler Birliği'ndeki hanımlar, cemiyetin özel günlerinde halktan yardım istemek ve insanların yetimlere hediyeler vermelerini sağlamak için özveriyle çalışmışlardır. Ayrıca muhtaç gebe kadınların muayenelerini temin etmek, doğum sonrası çocuklarının acil ihtiyaçlarını karşılamak Anneler Birliğinin yardım faaliyetleri arasındadır. Bkz. *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti İstanbul Merkezi 1932–1933 Senesi Kongresinde Okunan Umumi Rapor (Merkez ve Şubelerin Bir Senelik İcraatile Bütçeleri ve Kongrelerinin Kararları)*, Ahmet İhsan Matbaası Ltd. Şirketi, İstanbul, 1932–1933, s. 43; Pınar Öztamur, "Büyük Buhran ve Cumhuriyet Gazetesinde Yoksulluk Üzerine Söylemler 1929–1931", *Toplum ve Bilim*, Sayı 94 (2002), s. 181; *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1931.

⁴⁸ Ankara ve Diyarbakır'da ana kucacı, Çanakkale, Edirne ve Adana'da yetimler evi, Artvin, İzmir, Giresun, Tokat, Kars, Biga, Lapseki, Reşadiye, Ödemiş, Adana ve Balıkesir'de şefkat yurdu bulunduğu anlaşılmaktadır. Gerek İstanbul ve gerekse Anadolu şubelerinde çok sayıda çocuğu barındıran bu yurtlar, çocukların tedavilerini ve ilaçlarını sağlamış, savaşta yetim kalan çocukların çeşitli ailelere verilmesine ön ayak olmuştur. Bkz. Günver Güneş, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ödemiş'in Kimsesiz ve Yoksulları: Ödemiş Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Faaliyetleri", *Kebikeç*, Sayı 19 (2005), s. 142, Cüneyd Okay, "Meşrutiyet Döneminde Savaş ve Çocuk", *Osmanlı*, Cilt V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 492–493.

⁴⁹ Sarıkaya, s. 66–67.

⁵⁰ Fuat Bey, "Himaye-i Etfal Cemiyeti Nedir, Nasıl ve Niçin Çalışır?", *Sıhhat Almanakı*, Kader Matbaası, İstanbul, 1933, s. 84–85.

⁵¹ *Hakimiyet-i Milliye*, 6 Haziran 1928, s. 2.

çocuklar, Türkiye'ye getirilerek Himaye-i Etfal bünyesinde kimliklerini kaybetmeden yetişmelerine imkân sağlanmıştır.⁵²

Himaye-i Etfal, şube sayılarını arttırmanın yanında yardım çalışmalarını toplumun ihtiyaçlarına ve çağdaş normlara göre belirlemesi, toplumsal beklentiler yanında ideal ve sağlıklı nesillerin yetişmesine bu anlamda rehberlik etmiştir. Örneğin, 1923 yılında toplumun temel ihtiyacı olan gıda yardımına ağırlık vermiş, 1924 yılında ise parasız süt dağıtımını işine girmiştir. 1925 yılından itibaren yiyecek yardımına ek olarak, doğum yardımı, okul malzemeleri dağıtımını, 1927 yılından itibaren çocuk banyoları ve çocuk bahçeleri açılmasına önem vermiştir. Aynı zamanda 1927 yılı Cemiyetin kuruluş amacının değiştiği bir yıl olmuştur. 1923 yılında öksüz ve yetim çocukların bakımına önem veren Cemiyet, 1927 yılında bu çocuklar dışında işçi kadınlarının çocuklarını mesai saatlerinde bırakabilecekleri 'gündüz bakım evleri' tesis etmiştir.⁵³ Özellikle tütün işlerinde çalışan işçi kadınlar için İstanbul'un Topkapı, Cibali, Ortaköy ve Üsküdar semtlerinde birer bakım evi kurulmasına karar verilmiştir. Daha çok gelişmiş Avrupa devletleri örnek alınarak kurulan bu evlerin yanında ücretli bakım evlerinin kurulması çalışmalarına girilmiş olması çağdaş sosyal yardım hizmetlerine önderlik ettiğinin önemli bir delilidir.⁵⁴

1928 yılından itibaren Himaye-i Etfal yönetimi, dünyada gittikçe gelişen insan hakları çerçevesinde, çocukların hayat ve hukukunu himaye edilmesi yönünde gelişmesine özen göstermiştir. Özellikle 1928 yılı kongresinde alınan kararlar ve Himaye-i Etfal nizamnâmesinde yapılan değişikliklerle bu açıkça gösterilmiştir. Nizamnâmede: “çocukların hayat ve hukukun korunması yanında, fenalıkların önüne geçilmesi, fena terbiyelere engel olmak, gurbüz Türk çocuğu yetişmesini temin etmek” gibi maddeler, Cemiyetin yeni açılımını göstermesi bakımından önemlidir.⁵⁵ Maddelerin birçoğu CHP hükûmet programına uygunluğuyla da dikkat çekmektedir.⁵⁶ Sıhhiye ve Muavenet-i İhtimaiye Vekâleti'nin çalışmalarına da katkı sunan Himaye-i Etfal Cemiyeti,

⁵² Türk elçilikleriyle eşgüdümlü çalışan Himaye-i Etfal yurtdışı şubeleri, gurbetteki Türk çocuklarının sahipsiz kalmasını önlemiştir. Elde ettiğimiz bir arşiv belgesi Cemiyetin yurtdışı şubesinin önemi açısından iyi bir örnektir. 1938 yılında Amerika'daki bir Türk ailesinde babanın ölümü üzerine anne akıl hastanesine düşmüş, çocukları ise Yahudi yetimhanelerine verilmiştir. Bunun üzerine Türk elçiliği ve Himaye-i Etfal şubesinin çalışmalar sonucu çocuklar buradan alınarak Türkiye'deki Himaye-i Etfal ana kucağı müessesine yerleştirilmiştir. BCA 490.01/540.2160.1, 25.7.1938.

⁵³ Kazım Nami, “Kreşler”, *Gurbüz Türk Çocuğu*, Kanunuevvel 1927, s. 24.

⁵⁴ “Çocuk Bakım Evleri”, *Milliyet*, 26 Ağustos 1927, s. 3.

⁵⁵ *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamnâme-i Esasisi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1930; Fuat Bey, agm., s. 86–87.

⁵⁶ CHP programında; “Şehir ve kentlerde süt damlalarını, süt çocukları için bakım ve danışma evleri, kreşleri, öksüz yurtlarını çoğaltmak; İşçi olan yerlerde işçi anaları ve çocuklarını korumak” için partinin çalışmalarına devam edeceği vurgulanmıştır. Bkz. *CHP Programı*, s. 21; “CHP Programı”, *Ulus*, 8 Mayıs 1935, s. 3.

çocukların barınma, iâşesine ve sağlık kontrolünü sağlayarak bu politikaya destek vermiştir. Bu desteğin en önemlisi Fransa örnek alınarak şehir dışında kurulan *pouponnière* (Türkçede de aynen 'puponiyer' sözcüğü kullanılmış, ayrıca 'süt damlaları' sözcüğüyle de karşılanmıştır.) adı verilen yatılı kreşlerin kurulmasıydı.⁵⁷ Bu kreşler, şehir dışında havadar yerlerde kurularak, çocuklar tıbbî kontrol altında, anne sütünden mahrum kalmadan büyütülmesi sağlanmıştı. Bunun için çocuklarla bire bir ilgilenilecek ve sütanneliği yapacak fakir kadınlar bu kurumlarda çalıştırılmış, çocukların gıdasız kalmasının önüne geçilerek,⁵⁸ böylece çocuk bakımında modern yöntem ve usuller ilk defa uygulanmış ve çocuk ölümlerinin azaltılması amaçlanmıştı.

Süt damlaları gibi kuruluşlar, Cumhuriyet'in gürbüz Türk çocuğu yaratma düşüncesine de uygundu. Süt damlasında yoksul annelere kundak, çocuk sepeti; yaşı biraz ilerlemiş süt çocuklarına giyecek ve mama için unlar verilmiştir. Ayrıca bu tür işleri yürütecek ve takip edecek hayırsever bayanlardan oluşan bir *anneler birliği* de kurulmuştu.⁵⁹ Diğer yandan 'ana kuağı',⁶⁰ 'gündüz bakım evleri' (kreşler) oluşturulmasının yanında özellikle fabrikalarda, atölyelerde çalışan ancak çocuklarını herhangi birine veya yere bırakamayan amele kadın veya işçiler için emzirme sığınakları, emzirme odaları veya kreşler açılmıştır.⁶¹ Bu müesseselerin kurulmasındaki amaç, çocukların kontrollü gelişimi için çok önemli yeri olan sütün çocuklara düzenli olarak verilmesini sağlamaktır. Himaye-i Etfal buralarda aylık 2500–2700 çocuğun süt ihtiyacını bedava karşılamıştır.⁶²

Himaye-i Etfal'in bu tür kurumsal gıda yardımları dışında zaman zaman seyyanen yardımlar da yaptığı bilinmektedir. Özellikle belli günlerde çok çocuklu fakir ailelere gıda yardımı yapıldığı, fakir mahallelerde ilkokul çocuklarına kurumun aşevleri vasıtasıyla günlük öğle yemeği verildiği, yoksul mahallelerde yaşayan ailelere her ay ekmek parası dağıtıldığı günlük gazetelerde haber konusu

⁵⁷ *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Annelere Nasihatı*, Mütercimi: Dr. Ali Vahid, byy. 1926, s. 2.

⁵⁸ Akalın, *age.*, s. 93.

⁵⁹ *age.*, s. 84–85.

⁶⁰ Ana Kucaklarına süt yaşındayken anne babasını kaybetmiş bakacak yakın akrabası olmayan yoksul çocuklar ile babası meçhul veya annesi tarafından bakılamayacak durumda olan çocuklar kabul edilirdi. Bkz. Safiye Kıranlar, *Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914–1923)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005, s. 132.

⁶¹ Emzirme sığınakları, ortada kalmış, bırakılmış emzikli anneleri kabul eden hayirevidir. Bu müesseselerin ayrı yahut bir doğum evine bağlı olanları vardır; bu sığınaklar parası ve evi olmayanlara, bahtsız kadınlara mahsus olup anneleri çocuklarına bağlamağa yöneliktir. Çocuklarının ilk gülüşünü gören annelerin çocuğunu kolay kolay bırakamayacağına inanılıyordu. Bkz. Akalın, *age.*, 71.

⁶² *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamname-i Esasisi*, s. 16.

olmuştur⁶³ Cemiyetçe yapılan işe yardımları bunlarla sınırlı değildi. Cemiyet, çok çocuklu ailelere benimsediği yeni yardım yöntemleriyle fakir ailelere süt inekleri bağışlayarak bu ailelerin ve çocukların beslenmelerine katkıda bulunmuştur.⁶⁴ Cemiyet'in yapmış olduğu bu tür işe yardımları sayesinde birçok fakir, öksüz çocuk açlık ve hastalıklardan korunduğu gibi çocuk istismarcılığı, çocuk suçluluğu, dilencilik gibi toplumsal problemlerin de önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Çocuk sağlığının korunması için gerekli tedavi hizmetlerinin sağlanması da Cemiyet'in önemli hizmetleri arasındaydı. Cemiyet'in bünyesindeki poliklinikler, tedavi hizmetlerinde en önde gelen kuruluşlardan biri olması bakımından önemliydi.⁶⁵ Cemiyet'in polikliniklerinde yılda 15.000 çocuk muayene edilir, hastalıkları varsa teşhis edilerek tedavileri sağlanırdı. Tedavi hizmetleri fazla yaygın olmamasına rağmen, Cemiyet'in koruyucu tedavi hizmetleri oldukça yaygındı. Cemiyet'in ülke genelinde yaptığı poliklinik hizmetleri yanında gönüllü veya ücretli özel doktorlar vasıtasıyla sağlık hizmetlerini de yürütmekteydi. Özellikle haftanın belli gün ve saatlerini fakir çocuklara ayıran ve Cemiyet adına çalışan bu doktorlar, kendi muayenehanelerinde her türlü sağlık muayenesi gerçekleştirmekte, ilaçlar ise ücretsiz olarak Cemiyet tarafından karşılanmaktaydı.⁶⁶ Genel sağlık hizmetleri arasında önemli yeri olan çocukların dış sağlığının korunması ve tedavisi yine Himaye-i Etfal Cemiyetinin sağlık hizmetleri arasında yer almaktaydı. Cemiyet'in bu konudaki yardımları oldukça fazlaydı. Yılda 3000 çocuk dış sağlık merkezlerinde tedavi olmakta, masrafları da Cemiyet bütçesinden karşılanmaktaydı.⁶⁷ Bütün bu sağlık yardımlarının çocukların eşit şekilde yararlanmasının sağlanması amaçlanmasına rağmen Cemiyet'in sağlık hizmetini köylere kadar ulaştırılamaması ve bulaşıcı hastalıklarda yeterince aktif mücadele edememesi eleştirilmiştir.⁶⁸

Himaye-i Etfal'in sağlık yardımları yanında çocukların bedensel ve ruhsal gelişiminde büyük etkisi olan oyun ve spor gibi ihtiyaçlarını karşılama ve onları zararlı alışkanlıklardan koruma, Cemiyet'in verdiği yardım hizmetlerinden bir diğerydi. Çocukların bedensel ve ruhsal yönden sağlıklı bireyler olabilmeleri için

⁶³ "Himaye-i Etfalin Kıymetli Faaliyetleri", *Hakimiyet-i Milliye*, 22 Ocak 1932, s. 5; "Fıkara Ya Yardım", *Milliyet*, 29 Ekim 1934, s. 3; "Çocuk Esirgeme Kurumunun Yardımları", *Ulus*, 5 Şubat 1936, s. 5.

⁶⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 12 Temmuz 1927, s. 3.

⁶⁵ *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Annelere Nasibati*, s. 1.

⁶⁶ Gazete ilanlarıyla Cemiyet adına ücretsiz bakan doktorların gün ve saatleri duyurulurdu. Genellikle bu muayeneler; Cumartesi, Pazartesi, Çarşamba günlerinden ibaret olup öğleden sonra iki ile dört arasındaki saatleri kapsamaktaydı. Bkz. *Hakimiyet-i Milliye*, 22 Ocak 1932, s. 5; *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Mart 1927, s. 3; *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Haziran 1927, s. 4.

⁶⁷ Fuat Bey, agm., s. 86-87; Sarıkaya, s. 195-198.

⁶⁸ "Fakir Çocuklara Süt Parası", *Tan*, 4 Temmuz 1935, s. 2; Kadri Raşit Anbay, "Şehirlerde Çocuk Hıfzısıhhası, İçtimai Çalışmalar Nüfus Siyasetimiz", *Birinci Türk Çocuk Hekimliği Kongresi*, (18 Ekim 1938), *Ankara Numune Hastanesi Konferans Salonu Zabıtları*, İstanbul, 1939, s. 5.

cemiyet tarafından başta Ankara’da olmak üzere çocuk bahçeleri, büyükler için yüzme, çocuklar için kum havuzları yapılarak fakir çocuklar için cazip birer merkez hâline getirilmişti.⁶⁹ Çocuk bahçelerinden günde 200 ile 400 çocuğun istifade etmesi sağlanmıştı. Ayrıca cemiyet, sağlığın korunmasında çok büyük önemi olan temizlik için banyolar oluşturmuştu. Bu banyolardan hasta ve muhtaç çocuklarla, emzikli annelerin istifade etmesi sağlanmıştır. Böylece, bulaşıcı hastalıklarda önemli risk taşıyan grupların korunması için basit ancak etkili bir yol seçilmiş olmaktadır.⁷⁰

Himaye-i Etfal, gürbüz çocuk projesinde genç kız ve ailelerin eğitimi de ihmâl edilmemiştir. Özellikle Cumhuriyet’in ilk yıllarında çocuk ölümlerinin fazlalığının nedenlerinden birinin cehalet olduğu dikkate alınırca gerek genç kızların gerekse annelerinin eğitimi bir kat daha önemseniyordu. Genç kızların eğitilerek evlendiklerinde bilinçli birer anne adayı olmalarına imkân sağlanması ve annelere bebek bakımı konusunda gerekli bilginin verilmesi için Himaye-i Etfal Cemiyeti açtığı kurslarla sağlıklı çocuk, bakıcı kız ve kadın yetiştirmenin yollarını öğreterek toplumun ihtiyaç duyduğu önemli konularından birine el atmış oluyordu.⁷¹ Cemiyet annelere yönelik anlaşılır ve görsel yönü güçlü çok sayıda eser de yayınlamıştır.⁷² Himaye-i Etfal’in bu girişimleri, CHP hükûmetinin de gündemindeydi. Umumî Hıfzısıhha Kanunu’nun 169. maddesinde yer aldığı gibi; “kız liselerinde ve orta tahsilli kız mekteplerinde mektep idarelerince münasip görülecek sınıflarda talebeye fenni çocuk bakım usulleri nazari ve ameli suretle öğretilmek üzere haftada lâakal bir saatlik mahsus ders küşat olunur”⁷³ ifadesi, hükûmetin bu konudaki vurgusunu açıkça gösteriyordu.

Himaye-i Etfal Cemiyeti’nin ailelere yönelik faaliyetleri bunlarla sınırlı değildi. Cemiyet tarafından yayınlanan *Gürbüz Türk Çocuğu* dergisi, aileler için birer rehber niteliğindedi. Dergide, çocuk sağlığı ve çocuk bakımı ile ilgili çarpıcı bilgiler yanında sağlıklı ve gürbüz çocuk fotoğraflarına yer verilerek aileler çocuk yetiştirme konusunda bilgilendiriliyor ve özendiriliyordu.⁷⁴ Gürbüz Türk Çocuğu yetiştirilmesi projesinin hayata geçirilmesi yolunda en önemli rehberlerden biri çocuk yetiştirenlere yönelik içeriği ile hazırlanan bu dergi idi.

⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Niçamânâmesi*, Ankara, 1927, s. 4–5.

⁷⁰ Özellikle cemiyetin merkez banyoları fakir anne ve çocukların uğrak yeri haline gelmişti. Bu merkezlerde günlük 1283 çocuk ve anne yararlanmaktaydı. Cemiyetin banyolarında temizlenen çocuklara yeni çamaşır, çorap vs. giyecek yardımları da yapılırdı. Bkz. *Ulus*, 5 Şubat 1936, s. 5; Fuat Bey, *agm*, s. 86–87.

⁷¹ *Hakimiyet-i Millîye*, 19 Ocak 1928, s. 3; Akbayrak, *agm.*, s. 32.

⁷² Sarıkaya, s. 146.

⁷³ *Düstur*, 3.Tertip, Cilt XI, 14 Kasım 1929–15 Ekim 1930, Ankara, 1930, s. 352; Akalın, *age.*, s. 66.

⁷⁴ “Gürbüz Türk Çocuğu”, *Hakimiyet-i Millîye*, 9 Nisan 1927, s. 6; “Neşriyat Şubesinin Faaliyeti”, *Hakimiyet-i Millîye*, 14 Mayıs 1928.

Nitekim derginin ismi bu idealin bir sembolü olarak seçilmiş ve hedefi her yönüyle 'sağlıklı ve zinde bir Türk nesli' yetiştirmek olmuştur.⁷⁵ Bu dergi yanında Cemiyetin yayın yoluyla eğitim konusuna daha fazla yöneleceği Nizamnâmesinin ikinci maddesinde açıkça belirtilecektir.⁷⁶ Cemiyet, amacına ulaşmak ve kendini tanıtmak maksadıyla, görsel ve sözlü propagandalarla hedef kitle olarak anneler ve çocukları seçmiştir. Annelere gebelikten başlayarak çocuk büyütme varıncaya kadar birçok ahlaki, eğitsel ve sağlık konularında bilgiler sunulmasını amaç edinmiştir

Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin en fazla önem verdiği konulardan bir diğeri ise çocukların terbiyeli bireyler olarak topluma yararlı olmalarını sağlamaktır. Cumhuriyetin ilk yıllarında çocuğa verilen her terbiyenin amacı, çocuğun yeni zihniyetin getirdiği özelliklere sahip bireyler olmasını sağlamaktır. Çocuk terbiyesinde dayak ve sert bakış açısı, sert şekilde eleştirilerek karşı çıkmıştır.⁷⁷

Sonuç

Yeni Türkiye, artan dış tehditler ve ölümlerle azalan nüfusun arttırılması için sosyal politikalara daha fazla ağırlık vermeyi zorunlu görmüştür. Ulusun gücü büyük oranda nüfusun niceliğine ve üretme kapasitesine bağlı olduğu düşünüldüğünde sosyal politikaların 1920'li ve 1930'lu yıllarda ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Savaşlardan yeni çıkmış Türkiye'nin Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletiyle tek başına sosyal politikaları yürütemeyeceği de bir gerçektir. Bu nedenle Cumhuriyet yönetimi, Osmanlı devletinden miras alınan geniş örgütlenme ağı ve deneyimine sahip Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti ile çocuk meselesine daha bilimsel ve modern yaklaşan Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin de geniş kapsamlı sosyal yardım politikasına girişmiştir.

Sağlıklı nesil yetiştirmek, ailelerin bilinçlendirilmesinden geçmekteydi. Cumhuriyet yönetimi, çocuk ölümlerinin önüne geçmek ve *Gürbüz Türk Çocuğu* projesi ile ailelere sağlıklı çocuk yetiştirmenin yöntemlerini öğretmenin yanında gerekli sağlık ve gıda yardımını da düzenli şekilde yapıyordu. Gelecek nesillerin sağlıklı şekilde yetişmesi, Cumhuriyet yönetiminin en büyük ideallerinden biriydi. Çünkü savaşlarda yetim kalmış, başıboş çocuklar, önlem alınmadığı takdirde ülke için geri dönülemez yaralar açabilirdi. Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin faaliyetlerinin genişletilmesi bu yüzden önemliydi. Özellikle süt damlaları ve ana kuağı Himaye-i Etfal bünyesinde birçok çocuğun barınma ve iaşesini sağlayan

⁷⁵ Elif Konar, *Gürbüz Türk Çocuğu Dergisi'nin İncelenmesi (1926–1928 Yılları)*, Fatih Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003, s. 8–10.

⁷⁶ *Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamnâme-i Esasisi*, Ankara, 1925, s. 3.

⁷⁷ *Gürbüz Türk Çocuğu*, Cilt LXXIII, İkinci Teşrin 1932, s. 1–10.

önemli kuruluşlar oldu. Bu kuruluşlar modern çocuk bakım yöntemlerinin birer uygulayıcısı ve okulu olması bakımından dikkat çekiciydi.⁷⁸

Gürbüz Türk çocuğu projesi, düzenlenen bir takım yarışmalarla da popülerlik kazandı. Cemiyet'in, 'Gürbüz Çocuk Müsabakası', 'Temiz Yavrular Müsabakası' ve 'Çok Evlatlılar Müsabakası' gibi yarışmalarla anne ve babalar arasında çocuk bakımına dikkat bilinci, duyarlılığı inşa etme ve hatta duygu uyandırma yanında çocuk doğurmaktan kaçınan annelerin da gönüllerinde çocuk yapmak hevesini teşvik düşüncesi yatmaktaydı.⁷⁹

Gürbüz Türk çocuğu projesi Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk dönemlerde bir ideal olarak ortaya çıkmış ve sonraları devletin sosyal politikasının bir parçası haline gelmiştir. Savaşların getirdiği yıkım, sağlıksız koşullar yanında Birinci Dünya Savaşı sonrasında devlet başkanlarının ulus-devlet yaratmak amacıyla söylemiş olduğu sözler, şüphesiz genç Türkiye Cumhuriyetini de etkilemiş ve bu projesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Diğer yandan savaşlar ve salgın hastalıklar yüzünden azalan nüfus genç Cumhuriyet için önemli bir problemdi ve bu probleme basit rakamsal boyutta bakılmamaktaydı. Nüfus, ulusun iktisadî gücünün temeli olarak görülmekte ve bireylerin sağlığı, barınma ve iaşesi, mutluluğu, sosyal yardım politika gündeminin konusu hâline gelmişti. Bu yüzden Cumhuriyet rejiminin sosyal yardım politikası gündeminin çerçevesini, nüfusun artırılması, önleyici kamu sağlığı ve çocuk meselesi çizmişti. Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin Cumhuriyetin ilk vekillikleri arasında yer almasında bu yardım politikasının önemli rolü vardır.

Cumhuriyet yönetiminin, toplumsal beklenti ve ihtiyaçlara kısa sürede çözüm bulamayacağına göre, sivil ve yarı resmî kuruluşların devreye sokulması ve geniş kitlelere ulaşmalarını sağlayıcı gerekli yasal önlemler alınması gerekmektedir. Çocuk sorunu çerçevesinde Himaye-i Etfal Cemiyeti, benimsemiş olduğu modern sosyal yardım yöntemleriyle çocukların fiziksel ve sosyal gelişimine katkı sağladığı gibi ailelere verdiği kurumsal destek ile Cumhuriyet yönetiminin benimsemiş olduğu modern laik politikaların da önemli bir uygulayıcısı oldu.

⁷⁸ Yaşar Baytal, *Atatürk Döneminde Sosyal Yardım Faaliyetleri (1923–1938)*, Ankara Üniversitesi Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 126–127.

⁷⁹ Cumhuriyet'in ilk yıllarında sağlıklı nesil yetiştirme idealiyle gelişen bu proje, 1930 yılından itibaren gürbüz Cumhuriyetçi ve Milliyetçi nesil yetiştirme idealine dönüştü. Gürbüz Türk çocuğu projesinin en büyük destekçilerinden biri olan Besim Ömer Akalın, eserinde sağlıklı nesil yetiştirmenin usul ve kaidelerini öğretici bir şekilde açıklarken projenin Cumhuriyetçi ve Milliyetçi yönüne şu şekilde vurgu yapıyordu: "Türk çocuğu yaşmalıdır ve yaşadıkça sağlam gürbüz olmalıdır... Her doğan Türk çocuğunu yaşatabilsek ve yolile bakarak sağlam ve gürbüz büyütebilsek az zamanda nüfusumuz çoğalacak ve ırkımızın eski Türk gibi kuvvetli şöhreti yeni baştan canlanacak, zaten cumhur hükümetimiz: Efradı çoğaltmak, korumak ve ırkı kuvvetlendirmek siyasasını gütmektedir." Akalın, *age.*, s. 5; "Himaye-i Etfalin Kıymetli Faaliyetleri", *Hakimiyet-i Milliye*, 22 Ocak 1932, s. 5.

Kaynaklar

- AKALIN, Besim Ömer (1936) *Türk Çocuğunu Yaşamalıdır Küçük Çocuklara Bakım ve Sosyal Yardım çocuk işi memleket işidir, doğanları yaşatmalıyız*, Ahmed İhsan Basımevi Limited, İstanbul.
- AKBAYRAK, Hasan (1988) *Himaye-i Etfal Cemiyeti, Tarih ve Toplum*, Sayı 52 (Nisan), İstanbul.
- AKIN, Veysi (2000) *Bir Devrin Cemiyet Adamı Doktor Fuad Umay (1885–1963)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- ANBAY, Kadri Raşit (1939) *Şehirlerde Çocuk Hıfzısıhhası, İçtimai Çalışmalar Nüfus Siyasetimiz, Birinci Türk Çocuk Hekimliği Kongresi, (18 Ekim 1938), Ankara Numune Hastanesi Konferans Salonu Zabıtları*, İstanbul.
- Ankara Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamname-i Esasisi*, b.t.y., b.y.y.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* (1989) (Üçüncü Toplanma Yılına Açarken –1 Mart 1922) Cilt I-III, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, TTK Basımevi, Ankara.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1919–1938) 1 Mart 1922 TBMM'de ve CHP Kurultaylarında*, (1945) Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Maarif Matbaası, İstanbul.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya (1932) *Çok Nüfuslu Anadolu, Kadro*, II, 5 Mayıs.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi* [BCA, Ankara],
Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Kataloğu [Fon. Kod. 030.10], BCA 030.10/144.35.12/23.3.1927; BCA 030.10/3.17.18./4108.
Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu [Fon. Kod. 030.18], BCA 030.18.1.2/ 85.98.16, 28.11.1938.
Cumhuriyet Halk Partisi Evrakı [Fon. Kod. 490.01] BCA 490.01/2.7.7, 15.08.1931; BCA 490.01/540.2160.1, 25.7.1938.
- BAYTAL, Yaşar (2009) *Atatürk Döneminde Sosyal Yardım Faaliyetleri (1923–1938)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Bekârlar (1929) *Milliyet*, 23 Mart.
- CHP Programı (Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır, Mayıs 1935) (1935) *Ulus* Basımevi, Ankara.
- CHP Programı (1935) *Ulus*, 8 Mayıs.
- Çocuk Bakım Evleri (1927) *Milliyet*, 26 Ağustos.
- Çocuk Esirgeme Kurumunun Yardımları (1936) *Ulus*, 5 Şubat.
- Cumhuriyet* (1931) 16 Şubat.
- Cumhuriyet Donemi Türkiye Ekonomisi (1923-1979)* (1980) Akbank Yay., İstanbul.
- ÇİFTÇİ, Ali (2005) *Kazım Karabekir'in Siyasal Hayatı*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- ÇOKER, Fahri (Ed.) (1994) *Türk Parlamento Tarihi (Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919–1923)*, Cilt I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara.
- DURŞUN, Tuncay (2002) *Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- Düstur*, 3.Tertip, Cilt XI, 14 Kasım 1929–15 Ekim 1930, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara.

- Fakir Çocuklara Süt Parası (1935) *Tan*, 4 Temmuz.
- Fıkaraya Yardım (1934) *Milliyet*, 29 Ekim.
- Dr. Fuad, Milli Facia, *Gürbüz Türk Çocuğu*, V, 1927, s. 1–3.
- Fuat Bey (1933) Himaye-i Etfal Cemiyeti Nedir, Nasıl ve Niçin Çalışır?, *Sıhbat Almanakı*, Kader Matbaası, İstanbul.
- GÜNEŞ, Günver (2005) Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ödemiş'in Kimsesiz ve Yoksulları: Ödemiş Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Faaliyetleri, *Kebikeç*, Sayı 19, 141–155.
- Gürbüz Türk Çocuğu (1927) *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Nisan.
- Gürbüz Türk Çocuğu*, Cilt LXXIII, İkinci Teşrin 1932, 1-10.
- GÜRİZ, Adnan (1971) Türkiye'de Siyasi Partilerin Nüfus Politikası Konusunda Görüşleri, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XXVIII, Sayı 1, 13–40.
- Hakimiyet-i Milliye* (1927) 19 Mart, 9 Nisan, 10 Haziran, 12 Temmuz; (1928) 10 Ocak, 6 Haziran.
- Himaye-i Etfal (1931) *Cumhuriyet*, 16 Şubat.
- Himaye-i Etfal (1929) *Halk*, Yıl: 1, Sayı 11 (22 Nisan).
- Himaye-i Etfalin Kıymetli Faaliyetleri (1932) *Hakimiyet-i Milliye*, 22 İkinci Kanun.
- İNAN, Afet (1998) *Medenî Bilgiler ve M. Kemal'in El Yazmaları*, 3. Baskı, TTK Basımevi, Ankara.
- KARABEKİR, Kazım (1995) *Çocuk Davamız*, Cilt I, Emre Yayınları, İstanbul.
- KONAR, Elif (2003) *Gürbüz Türk Çocuğu Dergisi'nin İncelenmesi (1926–1928 Yılları)*, Fatih Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Kazım Nami (1927) Kreşler, *Gürbüz Türk Çocuğu*, XV, s. 24–25.
- Neşriyat Şubesinin Faaliyeti (1928) *Hakimiyet-i Milliye*, 14 Mayıs.
- OKAY, Cüneyd (1999) Meşrutiyet Döneminde Savaş ve Çocuk, *Osmanlı*, Cilt V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 489–495.
- ÖZKAN, Orhan (1982) Atatürk Döneminde Sağlık Politikası, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 197–204.
- ÖZTAMUR, Pınar (2002) Büyük Buhran ve Cumhuriyet Gazetesinde Yoksulluk Üzerine Söylemler 1929–1931, *Toplum ve Bilim*, Sayı 94, 175–188.
- ÖZTÜRK, Kâzım (1968) *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*, Ak Yayınları, İstanbul.
- SARIKAYA, Makbule (2005) *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti (1921–1935)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Sıhhiye Vekilimizin Çocuk Vefatına Dair Esassız Neşriyatı Hakkında Beyanâtı (1927) *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Mart.
- Sıhhiye Vekilinin Mühim Beyanâtı (1929), *Milliyet*, 13 Mart.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt I, İçtima: 50, Tarih: 14.7.1337/1921.
- TUNAYA, Tarık Zafer (1981) *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, 2. Baskı, Turhan Kitabevi, İstanbul.
- Türkiye Cumhuriyeti Sıhbat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, Vekâletin 10 Yıllık Mesaisi, Sıhbiye Mecmuası –Fevkâlade Nüshası-* (1933) 29 Birinci Teşrin, 1-90.
- Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Annelere Nasihat* (1926) Mütercimi: Dr. Ali Vahid, b.y.y.

Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti İstanbul Merkezî 1932–1933 Senesi Kongresinde Okunan Umumi Rapor (Merkez ve Şubelerin Bir Senelik İcraatı ile Bütçeleri ve Kongrelerinin Kararları), Ahmet İhsan Matbaası Ltd., İstanbul.

Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamname-i Esasîsi (1930) Resimli Ay Matbaası, İstanbul.

Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 yılı (1973), DİE Yay., Ankara.

Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamnamesi (1927) Ankara.

UMAY, Fuat (1946) *Çocuk Esirgeme Kurumu 25 Yılda Neler Yaptı: Çocuk Davamız*, Meşher Basımevi, İzmir.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin (1999) En Önemli Osmanlı Mirası: Türk Toplumunu, *Osmanlı*, Cilt VII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 564–568.